

ОДГОВОРНОСТ ПРЕМА БУДУЋИМ ГЕНЕРАЦИЈАМА – ТРЕБА ЛИ ДА БРИНЕМО О НЕПОСТОЈЕЋИМ ОСОБАМА?

Сажетак: Овај текст представља покушај да се проблем односа према будућим генерацијама размотри из неколико главних етичких перспектива, указујући на њихове најзначајне предности, као и недостатке, поводом тог циља. Пре свега, у тексту се анализира питање одговорности према будућим генерацијама из перспективе деонтологије и утилитаризма, са једне стране, као традиционалних етичких позиција суочених са савременим моралним дилемама, и егоистички оријентисаних позиција, са друге стране, на којима је у великој мери заснован либерални капитализам и модерна западна цивилизација потрошачког типа. Однос између покушаја да се оствари максимални профит и обезбеди технолошки напредак цивилизације према очувању животне средине и природног биодиверзитета представља једно од суштинских питања еколошке етике засноване на разматрању одговорности према будућим генерацијама. Главна идеја која се у тексту брани заснива се на критичкој анализи аргумената поводом поменутих филозофских позиција по питању еколошке етике, указујући притом на нужност подизања практичне свести о очувању природе, чак и поводом оних концепција које наизглед делују мотивисане једино сопственим интересима.

Кључне речи: одговорност, будуће генерације, еколошка етика, деонтологија, утилитаризам, егоизам

Увод

Изузетан технолошки напредак друге половине двадесетог века са собом је, поред свих благодати, донео и специфичну врсту проблема, коју претходни развој цивилизације није познавао у таквој мери. Огромна употреба фосилних горива, експлоатација природних ресурса и развој нуклеарне енергије оставили су поражавајуће последице на природу и њен живи свет. Из тог разлога се јавила потреба за формирањем еколошке етике, чији је првенствени циљ подизање свести људи на светском нивоу о проблему заштите и очувања животне средине, као и инсистирање на неопходности институционализованог решавања поменутог проблема.¹

¹ Под институционализованим решењем проблема очувања животне средине пре свега се подразумева формирање различитих националних и међународних комисија, које за циљ имају преду-

Један од најзначајнијих проблема у оквиру еколошке етике јесте питање одговорности према будућим генерацијама. Могло би се рећи да ово питање представља језгро антропоцентричког приступа² у оквиру еколошке етике, јер се преваходно пита о одговорности садашњих људи у односу на њихово потомство. Питамо се, дакле, о томе да ли имамо обавезе према људима који ће можда постојати у будућности и да ли према њима сносимо било какву одговорност. Ово наизглед може деловати прилично чудно, с обзиром да је необично говорити о моралној одговорности према људима који не постоје и који су само потенцијално угрожени нашим садашњим поступцима. Из тог разлога, неки аутори сматрају да је бесмислено говорити о било каквој обавези садашњих људи према будућим генерацијама. Са друге стране пак има пуно филозофа који сматрају да не само да имамо моралну одговорност према тим људима, већ и да они имају одређена неотуђива права, те да нас то додатно обавезује према њима.³

Општа форма аргументације

У литератури поводом дебате о одговорности према будућим генерацијама има мноштво верзија аргумената на основу којих се људима садашњице приписује морална одговорност према потомству. Ипак, сви они деле одређену општу форму. Стога би аргумент у прилог одговорности према будућим генерацијама могао бити представљен на следећи начин:

П₁: Промене у климатском систему настале услед људских поступака угрожавају добробит чланова будућих генерација.

П₂: Људски поступци који угрожавају добробит чланова будућих генерација су неправедни и неморални.

К: Промене у климатском систему настале услед људских поступака су неправедне и неморалне.⁴

Јасно је да је аргумент валидан, јер очито да конклузија следи из наведених премиса, но питање, које се као кључно отвара поводом датог аргумента,

зимање конкретних корака ка остварењу тог циља. *Брунтланд комисија* и *Кјото протокол* само су неки од најзначајнијих светских подухвата у овом правцу, са циљем да се на конкретан начин утиче на умањивање штетних последица савремене технологије по природу.

² У оквиру еколошке етике временом су се развили и другачији приступи решењу проблема заштите животне средине, попут *биоцентричког*, који се карактерише тежњом ка приписивању моралног достојанства читавом живом свету, или *екоцентричког*, тј. *геоцентричког*, у оквиру којег се указује на одговорност чак и према неживом свету, односно према екосистемима и Земљи у целини.

³ Највећи део литературе која се тиче правног аспекта проблема очувања животне средине инспириран је пре свега идејама Џона Ролса (John Rawls). Готово сви аутори који се баве поменутих питањима одређују се према Ролсу, било да у одређеној мери прихватају или одбацују његове ставове. Аутори који се баве поменутих питањима развили су и термин *екоправа* да би означили нераскидиву везу између еколошких и правних оквира поводом расправа о заштити животне средине.

⁴ Овакву верзију аргумента наводи на пример Едвард Пејџ (Edward Page) у (Page, 2006).

јесте да ли су наведене премисе истините или не. Највећи број полемика у оквиру дебате о одговорности ка будућим генерацијама заправо се темељи на неслагању поводом ставова о истинитости ових премиса. Велика већина аутора пре свега доводи у питање истинитост прве премисе, указујући на то да је поменути исказ веома проблематичан, док неки пак сматрају да уопште није евидентно ни зашто бисмо морали да прихватимо другу премису као истиниту. Штавише, неки аутори сеprotиве идеји да је уопште смислено говорити о угрожавању добробити будућих генерација, с обзиром да ти људи заправо не постоје и можда никада неће постојати. Они се затим питају откуд нам идеја да би требало да приписујемо себи моралну одговорност према непостојећим особама, покушавајући да своју аргументацију заснују на овој идеји. Ова идеја се у литератури најчешће означава као проблем *не-идентитета* (Page, 2006: 132 – 161).

Обично се издвајају три најзначајније групе аргумената у прилог става да не дугујемо ништа будућим генерацијама и да стога не носимо никакву одговорност по том питању. Пре свега, реч је о такозваном *аргументу из незнања*, који заправо тврди да ми не знамо хоће ли људи постојати у будућности, какви ће они бити и какве ће интересе поседовати. Једноставно, не можемо знати да ли ће било који човек постојати у будућности, па самим тим немамо никакве обавезе према људима који заправо можда никада неће ни живети. Различите верзије овог аргумента могу се наћи код многих аутора, али основна идеја је да због чињенице да нико од нас не може знати шта ће се у будућности десити, следи да нико од нас заправо и не може да буде носилац моралне одговорности према потенцијалним особама будућности, за оно што чинимо у садашњем тренутку. То да ли ће у будућности постојати људи или какви би оно могли бити ствар је сплета околности и многобројних фактора, који нису у нашој моћи и које не можемо предвидети, па је стога узалуд говорити о томе да ми тим „особама“ било шта дугујемо.

Други аргумент, који се популарно назива *аргумент поводом „ишчезавајућих уживалаца“* (de Žarden, 2006: 134) заправо тврди да сви наши поступци, које би требало да предузмемо поводом очувања животне средине, заштите природе и њених добара, утичу на све будуће догађаје, па самим тим и на формирање будућих особа. Аутори који наводе овај аргумент сматрају да људи будућности не би имали права да нама замерају због тога што нисмо предузели све неопходне мере да сачувамо оне ресурсе и изворе енергије који су нама били на располагању, те да смо им онемогућили одговарајуће изворе задовољства и уживања, као и да им нисмо обезбедили исте почетне услове какве смо ми затекли. Они не би имали права да се позивају на овакве разлоге, јер су управо ти разлози, односно поступци које смо предузели у прошлости, омогућили да се роде и оформе баш ти конкретни људи, са баш тим ставовима и жељама. Да смо поступили другачије, нико од тих конкретних људи не би постојао, већ би (можда) постојали неки сасвим други људи. Овај аргумент се због тога назива аргументом „ишчезавајућих уживалаца“, јер разлози који би узроковали другачији став према очувању природе узроковали би и неке потпуно друге особе од оних које би настале на овај начин.

Трећи тип аргумената односи се на чињеницу да је временски размак између наших поступака поводом заштите животне средине и њихових последица исувише велики да би нужно за собом повлачио моралну одговорност. То што ми чинимо у садашњости чинимо из најбоље намере и с обзиром на информације и интересе који постоје у овом тренутку. Какве ће све последице имати наши поступци ми не само да не можемо знати, већ никада не можемо са сигурношћу предвидети, јер је временски размак између садашње генерације и будућих толико дуг, да у огромној мери умањује, или готово у потпуности укида, нашу евентуалну одговорност.⁵ Због тога се ова врста аргумента у литератури означава као *аргумент на основу временске локације*.

Наведени аргументи представљају неке од најозбиљнијих изазова поводом питања одговорности према будућим генерацијама у оквиру еколошке етике, доводећи притом у питање рационалност људских мотива који су упућени ка очувању природе и биодиверзитета на Земљи. Поводом другог и трећег аргумента има доста полемике и многи аутори су у већој или мањој мери покушавали да их оспоре, позивајући се на одређене аналогije и наводећи одговарајуће контрапримере.⁶ Ипак, када је у питању такозвани аргумент из незнања ствар није тако једноставна. Најчешће се оспоравање овог аргумента базира на некој врсти метафизичког утемељења, које затим за собом повлачи и одговарајуће аксиолошке импликације у виду вредносних судова. Један такав приступ заступао је и немачки филозоф Ханс Јонас (Hans Jonas).

(Нео)деонтолошки приступ еколошкој етици

Један од првих филозофа који је схватио природу и практичне последице технолошког напретка човечанства, као и потребу за успостављањем једног другачијег приступа етичким проблемима у светлу савремених технолошких изазова, био је Ханс Јонас. У (Jonas, 1990) он на темељу Кантове деонтолошке етике поставља тзв. императив одговорности: „Поступај тако да последице твојих поступака буду компатибилне са сталношћу истинског људског живота!“ Јонас признаје да је једини начин да припишемо одговорност, односно дужности, постојећим људима према будућим генерацијама нека врста метафизичке претпоставке о томе да је бивствовање (постојање, односно живот) увек боље од небивствовања (непостојања). Он се приклања једној врсти резоновања на темељу аристотеловске метафизике и сматра да је то једини начин на који можемо засновати дужности ка очувању природе и живота. Наиме, Јонас сматра да сврхе и вредности у природи не представљају само субјективне ставове људи, већ да се они могу извести из бивствовања самих ствари. По

⁵ Неки аутори стога уводе категоријалну разлику између прве генерације и оних генерација које за њом следе у даљој будућности када говоре о *међугенерациској* или *трансгенерациској одговорности и правди* (Westra, 2006: 135-155).

⁶ За јасан преглед изложених аргумената, као и најрелевантнијих критика аргумената поводом ишчезавајућих уживалаца и аргумента на основу временске локације видети de Žarden, 2006: 132-138. Поводом аргумента о ишчезавајућим уживаоцима и проблему не-идентитета видети такође једну интересантну критику у Visser 't Hooft, 1999: 50-51.

његовом мишљењу, сврховитост природе, као и човека, представља добро по себи, па их стога треба очувати. Дужност за очувањем природе и човечанства Јонас изводи на основу њихових интринсичних вредности, те на темељу тих ставова захтева да „буде човечанства“.

Проблем са Јонасовом позицијом је што се темељи на веома проблематичном ставу по коме наше дужности заправо произилазе из одређених метафизичких претпоставки. Другим речима, он „треба“ изводи на основу „јесте“ и то оног „јесте“ у метафизичком смислу, што по мишљењу многих савремених филозофа представља двоструки проблем његове теорије. Из тог разлога, велики број аутора сматра да је Јонасова етичка концепција неутемељена и да представља један архаични приступ савременом проблему очувања природе и живота. Могло би се рећи да нико ко не прихвата његов метафизички приступ у заснивању вредносног објективизма неће прихватити ни његову аргументацију поводом извођења дужности за очувањем природе и живота.

Ипак, постоје и неки аутори, попут Паола Бекиа (Paolo Vecchi), који сматрају да је Јонасова теорија смислена и да би требало само у одређеној мери модификовати неке аспекте његовог учења да се заснује један савремени тип еколошке етике. Беки сматра да је комбинујући аспекте Јонасове теорије са неким правним теоријама могуће конструити један другачији деонтолошки приступ проблему одговорности према будућим генерацијама, који би се заправо темељио на принципу људског достојанства. Тај принцип људе издваја од свих осталих продуката природе (или бога), па због тог јединственог статуса људи садашњице морају тај исти дар омогућити и будућим генерацијама (Vecchi, 2011: 77-97).

Еко-утилитаризам

Другачији приступ проблему односа према будућим генерацијама темељи се на утилитаристичкој концепцији етике. Утилитаризам је позиција заснована на идеји о максималној могућој добробити за што већи број чланова друштва, те стога представља једну врсту консеквенцијалистичке етике. Процена моралне оправданости неког поступка одређује се пре свега на основу последица тог поступка, са циљем да се постигне максимална корист, односно срећа. Чувена Бентамова (Jeremy Bentham) идеја је да треба тежити да се постигне максимална срећа за максимални број људи. Стога би, наизглед, деловало да је заправо утилитаризам најбоља етичка концепција, барем по питању односа према будућим генерацијама. Ако је циљ да се постигне максимална срећа максималног броја људи, онда би то свакако имплицирало да треба очувати природу и омогућити што већем броју људи да буде рођен и да ужива у благодатима овог света. Ипак, ствар није тако једноставна као што наизглед делује.

Проблем са консеквенцијалистичким концепцијама у оквиру етике је генерално у томе што је немогуће у потпуности предвидети последице одређеног дела, па самим тим ни проценити да ли је неки поступак моралан или не. То

углавном за собом повлачи и чињеницу да је за неке поступке потребно да прође огроман временски период да бисмо уопште могли да их окарактеришемо на одговарајући начин. Такође, није у потпуности јасно шта је заправо то што омогућава срећу и на основу чега можемо проценити шта би представљало срећу за друге људе. Овај проблем јавља се такође и поводом утилитаристичког приступа решавању проблема односа према будућим генерацијама. Постоје међутим и неки проблеми који су специфично везани за овај тип утилитаризма.

Утилитаристички приступ проблему одговорности према потомству укључује проблем односа између садашњих и будућих потреба, интереса и жеља људи и њиховог задовољења. Да ли су мотиви и интереси садашњих људи увек важнији и вреднији у односу на оне који би имали будући људи? Није једноставно увидети механизам који би једнозначно одредио шта треба да буде приоритет у том смислу. Такође, није јасно ни да ли би одрицање садашњих људи од одређених задовољстава, као и уздржавање од максимално хедонистичког и потрошачког начина живота, произвео услове који би омогућили да будући људи, услед једнаких шанси, остваре своје могућности за срећу, те да на тај начин увећају коефицијент среће (de-Shalit, 1995: 65-85).

Такође, када се говори о тежњи ка увећању среће, није потпуно јасно да ли се мисли на количину *укупне* или *просечне среће* у свету. Из тог разлога многи аутори разликују заправо два типа утилитаризма поводом овог питања. Међутим, за коју год верзију утилитаризма да се одлучимо, не можемо избећи проблеме које оне имплицирају. Приступ који предлаже увећање укупне среће за собом повлачи закључак да би требало рађати што је могуће више људи, јер сваки живот доноси могућност за срећу, ма колико мала она била, па се на тај начин увећава укупна количина среће у свету. Последица је да је добро имати огроман број људи који нису срећни све док постоје они који то јесу. Укупна количина среће тако би се увећавала, али би се тиме, парадоксално, уједно увећавала и количина несреће и сиромаштва у свету (Kavka, 1978: 186-203).

Уколико се пак одлучимо за приступ који се залаже за увећање просечне среће, онда то за собом повлачи чињеницу да би само одређени људи имали право на репродукцију и остављање потомства - конкретно они који имају средстава и услова да свом потомству пруже услове за срећан живот. То значи да би само мали део човечанства имао привилегију на прокреацију, док би остатак био принуђен да одустане од репродукције, што би додатно допринело депопулацији света (Parfit, 1976: 100-115).

Егоизам

Егоизам представља етичку позицију по којој је добро оно што доприноси сопственој користи и задовољству. Ова позиција подразумева да су људски поступци мотивисани искључиво сопственим интересима који за циљ имају увећање користи, задовољства или среће. Могло би се рећи да је у историји филозофије мало ко заступао егоизам као етичку концепцију приказану на

овако рудиментаран начин. Но, ипак, реалност показује да је већина људи у свакодневном животу инспирисана једном наивном етичком концепцијом овог типа. Људи углавном поступају стављајући своје интересе испред свега, не базирајући се превише на друге. Неки од теоретичара друштва покушавали су да објасне да је егоизам основни покретач људског деловања, а да је друштво као такво, са свим одговарајућим институцијама, последица друштвеног уговора, којим се сваки појединац одриче дела своје слободе и самовоље, ради формирања односа који ће омогућити функционисање друштвене заједнице.⁷

Ипак, када говоримо о егоизму овде пре свега имамо на уму економске услове модерног западног друштва утемељеног на основама неолибералног капитализма, чији је основни интерес увећање капитала и моћи. У том смислу егоизам као основа светске економије представља највећег „непријатеља“ очувању природе, необновљивих извора енергије и живота на земљи. Јасно је да не би било праведно рећи да је интерес неолибералне економије уништавање природе и биодиверзитета на земљи, али то свакако представља једну од њених последица. Последице технолошког развоја, експлоатације природних ресурса, нарочито фосилних горива, као и употреба нуклеарне енергије, у огромној мери остављају неизбрисиве последице по природу.

Почев са индустријском револуцијом па до данас, свет је претрпео значајније и снажније промене него у читавом претходном периоду од његовог настанка. Број биљних и животињских врста који су истребљени захваљујући огромном загађењу ваздуха и воде, али и услед других фактора изазваних људским активностима је запањујућ. Мноштво врста је у потпуности нестало, а велики број је такође угрожен, под заштитом или у резерватима. Дакле, сасвим је јасно да су економски интереси испред биолошких. Питање је само у којој мери је могуће наставити са таквим трендом, док живот у потпуности не буде доведен у питање. Ово представља такозвани проблем одрживог развоја, односно могућности да савремено друштво увећава свој технолошки и цивилизацијски напредак, а да притом не угрожава животну средину, нити услове који омогућавају здрав и нормалан живот.⁸ У том смислу проблем одрживог развоја и проблем одговорности према будућим генерацијама суштински су повезани, јер деле заједничке претпоставке и мотиве.

Један од аргумената за који се сматра да иде у прилог егоистички оријентисаним позицијама јесте такозвани проблем *непостојања реципроцитета* (Page, 2006: 99-129) између садашњих и будућих људи. Наиме, пошто је по овом схватању све оно што чинимо заправо мотивисано некаквом личном коришћу и интересима, поставља се питање зашто бисмо ми ишта чинили у прилог будућих људи, с обзиром да они не постоје и не могу ништа учинити за нас. Дакле, не само да ти људи не постоје, и можда никада неће ни постојати,

⁷ Било би, наравно, неправедно оценити људску природу као у потпуности одређену егоистичким мотивима, јер би било готово немогуће објаснити феномене попут алтруизма, хуманости, истинског пријатељства и љубави према другим људима.

⁸ Брунтланд комисија дефинише одрживи развој на следећи начин: „одрживи развој јесте развој који задовољава потребе садашњице, а да не доводи у питање способност будућих генерација да задовоље властите потребе“ (de Žarden, 2006: 132).

већ чак и ако буду постојали ми од њих свакако нећемо имати никакве користи, те стога нема никаквог разлога да било шта чинимо што би било у њиховом интересу.

Управо зато је невероватно важно проблем очувања животне средине и одговорности према будућим генерацијама представити егоистички настројеним особама као њихов лични проблем. То је једина шанса да они буду мотивисани да делају поводом наведених проблема, јер једино оно што се тиче њих самих и њихових интереса може да их наведе на делање. Било да се репродукција схвати као покушај да се човек обесмрти кроз потомство или као природни инстинкт, питање очувања природе и продужетка живота човечанства јесте једно од најзначајнијих питања уопште. Последице које људски поступци остављају на природу су трајни и снажни, те зато проблем очувања живота не треба схватити само као проблем неких људи који још увек нису рођени, већ и као наш лични проблем, с обзиром да поменуте последице могу бити много ближе него што нам се у датом тренутку чини.

Закључак

Проблем одговорности према будућим генерацијама један је од најважнијих проблема у оквиру еколошке етике. Питање очувања природе и живота на Земљи питање је које се тиче свих нас и зависи од поступака целокупне људске заједнице. Формулисано језиком деонтологије, а схваћено као ствар утилитаризма, ово питање се показало као једна од најважнијих дилема модерног друштва. Иако деонтологија и утилитаризам имају одговарајуће недостатке, они представљају легитиман начин да се проблем односа према потомству одреди као суштинско питање савремене еколошке етике.

Са друге стране, показује се да је највећи противник очувања природе и биодиверзитета егоистички утемељена економија неолибералног капитализма. Стална тежња ка технолошком напретку ради увећања моћи и профита оставља непоправљиве последице по природу и живот, представљајући тиме највећи проблем са којим се суочава настојање за еколошким освешћењем људи. Управо зато мора бити схваћено да је одговорност према будућим генерацијама заправо одговорност према себи самима, према сопственом животу и личном достојанству. Једино на тај начин могуће је да ови проблеми постану интерес чак и оних особа које су мотивисане једино идејом о сопственој користи и задовољству.

Било како било, коју год теоријску позицију да прихватимо или да заступамо као најутемељенију, далеко је битније шта чинимо у практичном смислу поводом очувања природе и живота. То што људи наредних генерација тренутно не постоје и немају идентитет не значи да немају право на живот и основне биолошке потребе. Ми можда не знамо да ли ће такве особе постојати, али свакако знамо шта ће им бити потребно, уколико буду постојали, и наша је обавеза да им те услове омогућимо. Очување ресурса, уз развијање алтернативних извора енергије, чистоћа ваздуха и воде, стабилна атмосфера и клима, као

и могућност производње здраве хране морају да буду обезбеђени, колико год је то могуће. То не представља само обавезу према будућим генерацијама, већ и обавезу према нама самима, према целокупном човечанству, уколико желимо да оно опстане.

Литература:

1. Becchi, Paolo (2011): „Our Responsibility Towards Future Generations“ u *Efficiency, Sustainability and Justice to Future Generations*, Klaus Mathis, eds., Springer, New York, 77 – 97.
2. de Žarden, Džozef (2006): *Ekološka etika*, Službeni glasnik, Beograd.
3. de-Shalit, Avner (1995): *Why Posterity Matters*, Routledge, New York.
4. Gruber, Malte-Christian (2011): „What Is It Like to Be Unborn? Our Common Fate with Future Generations“, u *Efficiency, Sustainability and Justice to Future Generations*, Klaus Mathis, eds., Springer, New York, 113-139.
5. Jonas, Hans (1990): *Princip odgovornost*, Veselin Masleša, Sarajevo.
6. Kavka, Gregory (1978): „The Futurity Problem“, u Sikora and Barry eds., *Obligations to Future Generations*, White Horse Press, 186-203.
7. Kavka, Gregory (1982): „The Paradox of Future Individuals“, *Philosophy & Public Affairs*, 11(2): 93-112.
8. Mathis, Klaus (2011): „Future Generations in John Rawls’ Theory of Justice“ u *Efficiency, Sustainability and Justice to Future Generations*, Klaus Mathis, eds., Springer, New York, 97-113.
9. Page, Edward (2006): *Climate Change, Justice and Future Generations*, Edward Edgar Publishing, Northampton, Massachusetts.
10. Parfit, Derek (1976): „On Doing the Best for Our Children“, u Bayles, ed., *Ethics and Population Policy*, 100-115.
11. Visser ’t Hooft, Willem (1999): *Justice to Future Generations and the Environment*, Kluwer Academic Publishers.
12. Westra, Laura (2006): *Environmental Justice and the Rights of Unborn and Future Generations*, Earthscan, London, 2006.

RESPONSIBILITY FOR FUTURE GENERATIONS – SHOULD WE CARE ABOUT PEOPLE WHO DONT EXIST?

Summary: This paper represents an analysis of the problem of moral responsibility towards future generations, from the viewpoint of the main contemporary ethical perspectives, emphasizing their strengths and weaknesses. The author analyzes deontological and utilitarian theories while comparing them with the theory of egoism, which the liberal capitalism and contemporary consumer oriented society are based on. Securing maximum profit and technological advancement of the civilization, while trying to save the environment and biological diversity on the planet, is by far the most important challenge of ecological ethics. The main point of this paper is based on the critical analysis of the confronted ethical theories, trying to highlight the utmost significance of practical action toward saving the environment, and enabling future generations a chance for existence.

Key words: responsibility, future generations, ecological ethics, deontology, utilitarianism, egoism

